

Левченко В. В. Особливості особистісної ідентичності у процесі соціально-психологічної адаптації / В. В. Левченко // Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кременчук, 20 – 21 квітня 2016 р.

УДК 159.9

Левченко В.В.
Центрального інституту
післядипломної педагогічної освіти, м.Київ

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

Постановка проблеми. Дослідження процесів ідентифікації та ідентичності особистості останнім часом набуває все більш розвиненої й систематизованої форми. Причинами звернення до означеної проблеми є соціальні трансформації, нестабільність структури суспільства, кризові явища, які відбуваються протягом останнього часу, які відображається у визначеннях «вислизаючий світ» (Е. Гідденс), в епоха «нової невизначеності» (Ю. Хабермас), «кінець знайомого світу» (І. Валлерстайн).

Проблема ідентичності набуває особливого значення, коли зміни стали постійним і самостійним виміром дійсності, а поняття часу стає важливою характеристикою психологічних утворень. Постійні трансформації в суспільстві стимулюють людей до безперервного розвитку, бажанню, з одного боку, відповідати соціальним очікуванням, з іншого, зберегти свою особистісну неповторність. Ця ситуація вимагає глибокого ступеня знання людиною себе, власних потенційних можливостей. Звернення людини до самої себе, спрямування до самореалізації, набуття власного досвіду є актуальними і характеризують соціальні потреби особистості в ситуації життєвих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Ситуація змін – це ситуація зміни фактичних і гіпотетичних структур, ідентичності людини, «зміни якості її присутності в полі нездійснених можливостей» (Виготський, 1982). Дійсно, перебування людини в ситуації життєвих змін супроводжується пошуком нових смислів, нових цілей та стратегій їх досягнення, а складні життєві обставини вимагають життєвого вибору і спонукають до прийняття нестандартних рішень.

Підвищену увагу викликає дослідження адаптації особистості в кризовий період життя і пошук шляхів адаптивних стратегій виходу з важких ситуацій (Ф.Е. Василюк, А.Б. Мулдашева, Н.С. Хрустальова і ін.). В рамках вивчення адаптації до екстремальних умов розглядається здатність людини до тимчасової мобілізації психічних ресурсів. Цікавим є розгляд адаптивності особистості в концепції життєвого шляху (К.А. Абульханова-Славська; Л.І. Анциферова; Л.Ф. Бурлачук). Актуальними є сучасні дослідження, що стосуються процесу адаптації особистості в ситуації вимушеної міграції (В.К. Каліменко, О.А. Кравцова, Г.У. Солдатова). У працях зарубіжних і вітчизняних вчених ситуації, в яких суб'єкт стикається з неможливістю реалізації внутрішніх мотивів, прагнень, цінностей відносяться до критичних ситуацій, що викликають певні переживання.

Виклад основного матеріалу. Стан особистості, сповнений тривоги і невизначеності, потребує пошуку ідентичності особистості для якої характерні нестійкість і пластичність. Вибір людини щодо зміни життєвої ситуації ґрунтується більш на життєвій позиції людини, її установках і системі цінностей, ніж на поведінкових навичках і поведінковій готовності до змін. Таким чином, життєва ситуація займає певне місце в суб'єктивній картині світу особистості. Важливою є диференціація поведінки особистості залежно від складності ситуації. Так, у найпростіших ситуаціях поведінка людини

детермінована афективними диспозиціями, в більш складних - соціальними установками, які включають когнітивний, афективний і поведінковий компоненти. У найбільш значущих і складних ситуаціях поведінка особистості, з одного боку, детермінується системою її ціннісних орієнтацій, з іншого, структура «життєвих смислів» будується завдяки поведінковим стратегіям, які пройшли крізь життєвий досвід і діяльність, виявили свою ефективність, закріпились як ціннісні утворення образу «Я» і здатні до регуляції активності особистості.

До вивчення проблеми ідентичності виокремлено декілька методологічних підходів [2]: 1. Системний підхід – дозволяє досягнути цілісності і складності психіки через знаходження смислів, сутностей і динамічних зв'язків. 2. Феноменологічний підхід – призводить до розуміння інтенцій суб'єкта такими, якими вони представляються самому суб'єкту, а для досягнення істини треба знайти правильні і точні слова, що є результатом неусвідомленого прагнення до цілісності. 3. Синергетичний підхід – за допомогою якого реалізується можливість міждисциплінарного напряму розробки проблем ідентичності: від еволюційного до соціокультурного контексту.

Вперше зустрічаємось з поняттям ідентичності, як сутності людського «Я», у Сократа. У філософській практиці ідею ідентичності знаходимо в працях Аристотеля, Р. Декарта, Дж. Лока, Г. Гегеля, Е. Гуссерля, Платона, М. Хайдеггера, Д. Юма, К. Ясперса тощо. Дійсно, незалежно від часів, людина, знаходячись в складному світі буття, відчуває потребу в системі цінностей і світоглядних орієнтацій для ототожнення себе з загальноприйнятим зразком. Тому ідентичність (від лат. *Identificare* - ототожнювати; *identical* - тотожний, однаковий) - ототожнення, тотожність, точна відповідність, повний збіг. Але становлення ідентичності в ситуації змін – це ще і досвід самовизначення в умовах недостатньої визначеності, досвід, заснований на гіпотетичному знанні про відповідність смислів часу.

Феномен ідентичності широко висвітлюється в межах філософської антропології, є одним із базових понять цього напряму. Адже питання ідентичності пов'язане з буттям людини, сповнене протиріччями і тому постійно спрямовано на долання розколу між внутрішнім і зовнішнім світом. Світоглядні парадигми змінюються з приходом іншої епохи, формуючи «нову людину», яка б відповідала новим вимогам сучасності. Теза «людина як самоцінність» епохи модерна змінюється на концепт «людина така, як її сприймає суспільство», а цілісність «Я» досягається через самореалізацію в суспільстві.

Таким чином, «Я» постійно створюється зовнішнім світом і визначається часом, епохою, в якій особистість формується. Сучасна теорія ідентичності Р. Баумайстер розкриває розвиток ідентичності з позиції історичної перспективи. У своїй роботі «*Identity. CulturalChange*» автор показує вплив цінностей, норм конкретного періоду на формування ідентичності особистості і виділяє 5 етапів: 1) Припис (первісний рід); 2) Єдина трансформація (раннє середньовіччя); 3) Ідентичність, що визначається ієрархією критеріїв (пізнє середньовіччя); 4) Необов'язковий вибір (XVIII століття); 5) Необхідний вибір (сучасність).

Значним внеском в розуміння природи ідентичності є вчення М. Бахтіна, що розкриває думку про те, що людина створює себе, формує свою ідентичність в культурному просторі і суспільстві через «зовнішнє» - свою діяльність. Щодо діалогу із традицією, то відбутися він може тільки після самоусвідомлення самого себе, вихід за межі свого «Я», стану «позазнаходимості», наслідком цього стає «взаємозбагачення» та відкриття нового «Я». Отже, нерозуміння внутрішньої структури діалогу призводить до поверхового погляду, одновимірності. Ці ідеї втілилися в філософії діалогу, де справжнє «Я» завжди виявляється в точках розбіжності людини із самою собою, в її ідентифікації з «Іншим».

Опрацювання проблеми ідентичності особистості у межах психології розглядаються в роботах як зарубіжних (З. Фройд, А. Адлер, Д. Бьюдженталь, Е. Еріксон, У. Джеймс, Е. Фромм) та вітчизняних науковців (К.О. Альбуханова-Славська, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, В.О. Ядов). Особливо виокремлюється питання розбіжності понять ідентичності та ідентифікації, у психологічному визначенні вони не є аналогічними. Так, на

думку представників психоаналітичного напрямку, зокрема З. Фрейда, ідентифікація – процес самоототожнення однієї особи з іншою, з групою, образом чи символом на основі встановлення емоційного зв'язку з ними. Ідентичність – це усвідомлення самототожності, цілісності власної особистості. Дія механізму ідентичності забезпечує особистості збереження власної постійності та сталості в умовах безперервних змін оточуючого соціального середовища та внутрішньоособистісних (динаміка поглядів, цінностей, спрямованості та інше). Цікаво, що в онтогенезі формуванню особистісної ідентичності передують механізми ідентифікації. Таким чином, процес ідентифікації створює умови для усвідомлення власної ідентичності.

Е. Фромм звертає увагу на зв'язок ідентифікації з феноменом персоніфікації – процесом осмислення свого «Я» в процесі соціалізації, пошуку зразка. Людина сприймає світ як потік персоналізованих зразків, постійно співвідносить себе з іншими людьми, зі своїми індивідуальними властивостями, характером, інтересами, оцінюючи свої соціальні ролі. З'ясувалося, що поведінка людини визначається не тільки властивими соціальними ролями, а й тим, як вона сама визначає себе.

Традиційно цілісну концепцію ідентичності пов'язують з ім'ям Е. Еріксона [3], який виділив три рівні ідентичності, як інтегрального утворення: індивідуальний, особистісний і соціальний. Поняття особистісної ідентичності свідчить про її зрілість. Е. Еріксон стверджував, що ідентичність – це соціалізована частина «Я». Потрапивши в екстремальні, критичні умови війни, люди втрачають відчуття цілісності і безперервності в часі, що призводить до внутрішніх конфліктів і суперечностей особистості, які Еріксон характеризує як «криза ідентичності». Подолання криз визначає наступне формування ідентичності і подальше життя людини. За Еріксоном, оптимальне почуття ідентичності переживається як «відчуття соціального благополуччя» і внутрішня впевненість у визнанні з боку авторитетів. Забезпечення цілісності, тотожності відбувається завдяки его-ідентичності, яка виконує адаптивну і захисну функцію.

Ідентичність пов'язана з самовизначеністю: здатністю ставити і обирати цілі, цінності, переконання. Залежно від обраних цілей, цінностей у процесі адаптації виокремлюють декілька стратегій: 1) суб'єктно-ціннісна – базується на ціннісному ставленні до окремих здібностей, властивостей, які довели свою адаптивність у різних життєвих ситуаціях; 2) ситуативно-адаптивна – будується залежно від ситуації і тому суб'єкт має декілька образів «Я» у соціальному середовищі; 3) стратегія типового розвитку – застосовується відповідно доцільного зразка. Цей вибір актуалізується в періоди кризи ідентичності, визначає смисл існування особистості і залежить від індивідуальних якостей особистості та її минулого досвіду. Дослідження ідентичності не оминають питання співвідношення особистої та соціальної ідентичності, їх баланс здійснюється за допомогою технік взаємодії, зокрема до таких належить мова.

В умовах невизначеності людина втрачає своє місце в світі, а існування в контексті стрімких соціально-економічних змін стає фрагментованим. Уявлення людини про себе «розсипаються на ряд моментальних знімків, кожен з яких повинен викликати в уяві, нести і висловлювати власне значення, частіше не залежне від сусіднього кадру» [1]. Виходом з такої ситуації стає особистість з автентичним незалежним «Я».

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на дослідження феномену ідентичності особистості в ситуації змін, можна стверджувати, що особистісна ідентичність стає інтегральним ціннісно-смісловим утворенням, яке визначає стратегію взаємодії з соціальним середовищем і є важливим ресурсом в складних ситуаціях невизначеності.

До основних компонентів ідентичності відносять: наявність або відсутність цілей; особливості проходження криз; здатність до прийняття рішень. Подальше вивчення ідентичності пов'язано з проблемою відновлення цілісності особистості, забезпеченням почуття позитивної ідентичності в стані нестійкості, тривоги та розгубленості.

Литература

1. Бауман З. Индивидуализированное общество: пер. с англ. / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
2. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – К.: АРТ-ПРЕС, 1999. – 466 с.
3. Ериксон Е. Идентичность, юность и кризис / Е. Ериксон. – М.: Знание, 1996. – 634 с.